

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

У статті розкрито зміст громадянської компетентності, педагогічні умови формування таких її компонентів як суспільний обов'язок, відповідальність, моральна свідомість, повинність, любов та повага до своїх батьків, рідних, близьких людей, про яких у своїх працях писав Василь Олександрович Сухомлинський. Педагог вважав за доцільне розпочинати формувати громадянина з ранніх років його життя і робив акцент на молодший шкільний вік, коли душа дитини сприйнятлива до емоційних впливів. В. О. Сухомлинський у своїх працях виділяє групу правил, що, насамперед, торкаються стосунків між людьми, дає їх роз'яснення та доцільність.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, виховання, молодший шкільний вік.

В статье раскрыта гражданская компетентность, педагогические условия формирования таких ее компонентов как общественная обязанность, ответственность, сознание, любовь и уважение к своим родителям, близким людям о которых в своих трудах писал Василий Александрович Сухомлинский. Педагог считал необходимым формировать гражданина с ранних лет его жизни и делал акцент на младший школьный возраст, когда душа ребенка восприимчива к эмоциональным воздействиям. В. А. Сухомлинский в своих трудах определяет группу правил, касающихся, в первую очередь, отношений между людьми, дает им разъяснение и целесообразность.

Ключевые слова: гражданственность, гражданская компетентность, воспитание, младший школьный возраст.

The maintenance of civil competence, pedagogical conditions of forming of such its components as public duty, responsibility, moral consciousness, duty, love and respect to the parents, relatives which were described by Vasyl Oleksandrovych Sukhomlinskiy have been exposed in the article. A teacher deemed it wise to begin to form a citizen from the early years of his life and did an accent on a mid childhood, when the child's soul is favorable to emotional influences. Vasyl Oleksandrovych selects the group of rules, that, above all things, are connected with relations between people, gives their elucidation and expedience in his works. The special attention is paid to education for the children of love to father, mother, grandfather, grandmother. Considerable

advantage in citizen formation gets one of the first ethics principles, that touches a «duty».

Key words: *citizenship, civil competence, education, mid childhood.*

Сучасні тенденції розвитку України як демократичної правової держави актуалізували проблему громадянського виховання особистості в суспільстві. Перед соціальними інституціями освіти поставлено завдання формувати громадянина, найвищою цінністю якого є любов до Батьківщини та свого народу.

Тому, у процесі національного відродження України особливо гостро постає проблема формування громадянської компетентності особистості, адже історія розвитку людства доводить, що майбутнє кожної держави залежить від того, наскільки вона зможе забезпечити виховання духовно зрілих, соціально-активних громадян.

Доцільно зазначити, що особливості формування громадянської компетентності в дітей молодшого шкільного віку, всебічний розвиток людини та формування її національної самосвідомості є головною метою концепції гуманізації та гуманітаризації системи освіти, проголошеної Державною національною програмою освіти «Україна XXI століття» [1].

Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей формування людини-громадянина. Під нею розуміють здатність активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства [2].

Громадянська компетентність, на думку О. І. Пометун – це одна з ключових компетентностей особистості, яка охоплює її здатність до політичного аналізу і судження, здатність і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання медіа-засобів і комунікації для участі в публічних дискусіях і процесах прийняття рішень, здатність демократичного прийняття рішень і дії [3].

Громадянська компетентність, як ключова, має міждисциплінарний характер і спрямовується на соціалізацію особистості, набуття громадянських якостей, навичок співжиття і співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм і правил.

Ідею громадянського виховання розглядали Г. В. Гегель, Ж.-Ж. Руссо, Сократ, В. О. Сухомлинський, Томас Мор, К. Д. Ушинський і сучасні педагоги І. Д. Бех, М. М. Боришевський, Т. О. Дем'янюк, О. В. Киричук, В. Л. Поплужний, С. Б. Рябов, О. Я. Савченко, М. Г. Стельмахович, О. В. Сухомлинська, І. Г. Тараненко, К. І. Чорна та інші.

Метою статті є: розкрити педагогічні умови формування основ громадянської компетентності школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Громадянськість – це насамперед відповідальність, обов'язок та вища сходи́на в духовному житті людини, на якій вона віддає себе

служінню ідеалові.

В. О. Сухомлинський чітко визначає теоретичні засади виховання громадянських почуттів у молодших школярів:

- це, передусім, створення дитиною радостей для інших людей і переживання особистого щастя й гордості у зв'язку з цим;
- по-друге, творення й збереження краси в усіх її багатогранних проявах;
- по-третє, громадянське ідеологічне багатство діяльності дитини в колективі, взаємовідносини між дітьми й іншими, позашкільними колективами;
- по-четверте, культивування й розвиток співчуття, жалості (не біймося цього слова й тих благородних почуттів, які воно несе!) до всього живого й красивого, розвиток сердечної чуйності до прекрасного в природі;
- по-п'яте, розвиток високої інтелектуальної культури – думок, почуттів, переживань, що хвилюють душу людини, коли вона пізнає навколишній світ, минуле й сучасне людства, матеріальні й духовні багатства Вітчизни, душу свого народу, цінності мистецтва, особливо сучасної літератури [5].

Василь Олександрович у своїх роботах стверджував, що в житті людини має бути щось найголовніше, що стоїть вище від усіх повсякденних турбот, тривог, пристрастей. Ставлення до ідеї Батьківщини як до священного й найдорожчого облагороджує всі людські почуття, зближує, ріднить людей, очищає душі від усього, що принижує гідність.

Оскільки громадянськість, тобто усвідомлення своїх прав і обов'язків по відношенню до держави, є поняття, що стосується особистості, то відповідальність В. О. Сухомлинський розглядає як особистісну проблему. Відповідальність повинна насамперед бути своєю совістю, насамперед, за оцінкою педагога «неспокійним і суворим стражем розуму».

Завдяки тому, що Василь Олександрович органічно поєднує громадянськість і совість, відповідальність постає у нього у найвищій формі. По-перше, вона характеризує здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і здійснювати самооцінку та самоконтроль. По-друге, суттєво розширюється сфера втручання особистості в оточуючий світ і стверджується ідея особистої відповідальності за все, що створено народом.

В. О. Сухомлинський справжню громадянськість вбачав у моральній відповідальності за все, що робиться на рідній землі: непримиренність до недоліків, гаряче прагнення боротися за розквіт, велич і могутність Вітчизни.

В. О. Сухомлинський вважав, що ідея суспільного обов'язку має посідати провідне місце в усій системі навчально-виховної роботи школи. В одному з неопублікованих архівних документів, що зберігаються в

Центральному державному архіві вищих органів влади України, відзначається: «Суспільне повинно стати для дитини особистим. Саме з того моменту, коли суспільство стає особистим, людина починає сплачувати борг за право брати з того джерела, над справжньою ціною якого вона ніколи не задумувалася, якби не побачила вже в дитинстві плоди власної праці для суспільства» [4].

Усвідомлення суспільного обов'язку, необхідності його виконання – основа з основ етичної культури. В. О. Сухомлинський підкреслював, що в усвідомленні людиною свого обов'язку полягає істинний зв'язок етики як теорії моралі й етичної практики. Ідеї про обов'язок увійдуть в душу дитини й стануть її ідеалами лише тоді, коли становитимуть сутність її переконань, перетворяться в стиль мислення, праці, служіння суспільству.

Василь Олександрович визначає такі види обов'язку: обов'язок людини перед людиною, перед Батьківщиною, обов'язок батька і матері перед дітьми, обов'язок дітей перед батьками, обов'язок особи перед колективом, обов'язок перед вищими моральними принципами. Почуття обов'язку – це не пута, що зв'язують людину. Це справжня людська свобода. Вірність обов'язкові підносить людину. Неодноразово він наголошує на тому, що справжнє особисте щастя – у виконанні обов'язку, що, чим глибший соціальний, політичний смисл обов'язку, тим щасливіша людина.

Однією з особливостей моральної свідомості як специфічної форми свідомості суспільної є те, що вона відображає об'єктивну соціальну необхідність потреби людей, суспільства, історичного розвитку в особливій суб'єктивній формі, що виражається в вигляді уявлень про належне (про те, що треба робити), встановлюючи наскільки відповідає цьому уявленню те, що фактично існує. Із уявлень про належне складаються моральні вимоги, розуміння того, які вчинки повинні здійснювати люди. Стосовно до людини ці вимоги виступають, як її обов'язки: останні в узагальненій формі правил, що стосуються всіх, формулюються в моральних нормах, заповідях. Всі ці етичні категорії є предметом вивчення деонтології.

В. О. Сухомлинський постійно зупиняється на сукупності правил, які повинні виконувати учні. Ці правила сформульовані чітко, звучать афористично і духовно вражаюче, у вигляді деяких принципів, вимог, тобто так, як у народній педагогіці. Вимога допомагає вихованцеві збагнути суть і наявність потреби в тих чи інших звичаях і манері поведінки. У народній педагогіці вони виражаються по-різному: у цікавій розповіді про якийсь повчальний факт із життя людей, мудрій пораді когось зі старших, афоризмі («Не будь у людей примітний, а будь дома привітний», «У гостині останній починай їсти, а перший переставай»), у заповіді («Не кради», «Поважавай старших», «Шануй батька й матір»).

Один із перших етичних принципів В. О. Сухомлинського стосується поняття «повинність». Ось як про це він пише, звертаючись до своїх

вихованців: «Людина повинна. Вся суть нашого життя полягає в тому, що ми всі зобов'язані, повинні. Інакше жити було неможливо. Живучи в суспільстві, ти на кожному кроці стикаєшся з іншими людьми, кожна твоя втіха, кожна радість чогось коштують іншим людям – напруження їх духовних і фізичних сил, турбот, неспокою, тривоги, роздумів. Життя перетворилося б на хаос, серед білого дня не можна було б вийти на вулицю, якби не було людського обов'язку. Ясне розуміння і суворе додержання твого обов'язку перед людьми – є справжня свобода. Чим людяніше, свідоміше ти додержуєш свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи. Спробуй звільни себе від обов'язку – і ти перетворишся в раба своїх примх. Бійся духовного поневолення своїми бажаннями, якщо не тримати їх у шорах і не підкоряти повинності, ти перетворишся в безвільну істоту».

З обов'язку людина завжди поступається чимось іншій людині. У житті завжди буває так, що одній людині легше, іншій важче, одній дістається більше радощів, іншій – менше, одній краще, іншій – гірше. Мудрість людської повинності полягає в тому, щоб бачити і внутрішньо розсудити, де повинен ти і де повинні тобі. І «якби нам вдалося, образити кажучи, – пише педагог, – розкрити очі душі на ці найтонші людські взаємини, кожна людина завжди, буквально завжди, рахувалася б з ними, у моральному житті настала б загальна гармонія...».

На думку В. О. Сухомлинського, саме у молодшому шкільному віці, коли душа дитини сприятлива до емоційних впливів, необхідно поспішати розкрити їй азбуку загальнолюдської моралі – початкову школу моральності, що складається із норм, які наростають за ступенем активності в утвердженні добра. Починається ця азбука моральної культури від біблійного «не чини іншим зла», а завершується закликком «боротися проти зла і несправедливості».

У роботах «Як виховати справжню людину», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Сто порад учителю», «Методика виховання колективу», «Народження громадянина», «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Розмова з молодим директором» та ряді статей В. О. Сухомлинський сформулював приписи, повчання відповідно до вікових періодів розвитку школярів. Розглянемо ці правила в узагальненому вигляді.

Василь Олександрович виділяє групу правил, що насамперед стосуються відносин між людьми. До них відносяться такі повчання:

- Люби людей.
- Опануй співучасть, співчуття, жалість і разом з тим високу принциповість, вимогливість, нетерпимість і непримиренність до зла, уміння відрізнити невинні людські слабості від вад, що калічать душі.
- Умій жаліти і шкодувати, берегти й оберігати.
- Умій бути скромним, оберігай себе і інших від зухвальства,

настирливості, надокучливості.

– Поважай старших, кожної хвилини спілкуйся із старшим, умій вчитися в них.

– Плати батькам за їх піклування про тебе, за їх безмежну любов і відданість, плати тим самим – піклуванням, любов'ю, відданістю. Бережи їх здоров'я і спокій.

– Дорожи честю сім'ї.

– Дідусеві й бабусі – почесне місце в домі.

– Даруй радість іншим.

– Умій бачити й почувати, якими ти входиш в духовний світ інших.

– Роби так, як повинно бути, не для годиться, не тому, що хтось бачить твої хороші вчинки й похвалить тебе, а за велінням власної совісті.

– Умій відчувати поряд із собою людину, умій розуміти її душу, бачити в її очах складний духовний світ.

– Умій повелівати своїми діями, вчинками, поведінкою, намірами.

– Будь щедрим і безкорисливим.

Формулюючи поняття, В. О. Сухомлинський вказує не лише на обов'язки, а й веде роз'яснення, обґрунтовує їх доцільність. Так, з'ясовуючи обов'язок дітей перед старшим поколінням, педагог каже: «Людина смертна, але безсмертний народ. Його безсмертя – в наступності поколінь. Мудрість віків зберігається в книжках і нашій історії, а багатства народної душі зберігаються в пам'яті, серці, у вчинках старших поколінь – твоїх дідів і батьків. Тим, чим ти став і станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Повага, шанування старших поколінь – закон нашого життя. поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе».

Педагог справедливо вважає, що піклування про людину, відповідальність людини за людину – основа організації й моральної єдності дитячого колективу. Визнаючи повинність вихованця перед колективом, він формулює закони справжньої дружби, вироблені декількома поколіннями школярів, які навчалися в Павлівській середній школі. Суть цих законів полягає в тому, що дружба – це моральне збагачення людини, віра в людину, вершина, з якої відкриваються найдрібніші деталі доблесті і краси, добра і зла, вульгарності і потворності. У цих законах виражена гармонія: з одного боку, почуття особистої честі, гідності, а з іншого – почуття обов'язку, відповідальності за благо товаришів, за людей з якими особа вступає в складні відносини у процесі духовного життя.

Отже, проблема виховання в школярів повинності та обов'язку розглядається в творчій спадщині В. О. Сухомлинського в двох таких аспектах: як найважливіша суспільно-політична проблема, і як центральна проблема власної навчально-виховної теорії і практики. Для розв'язання даного завдання потрібно дотримуватись системного підходу, який передбачає формування обов'язку як трьохкомпонентного утворення що

включає усвідомлення обов'язку, досвід морально-оцінної діяльності та діяльнісно-вольову сферу, а сутність методів, шукати в засобах народознавства.

Такою ж важливою є філософія родинно-сімейного виховання, якою пройнято значний ряд праць видатного педагога і яка є однією з найсуттєвіших складових його етнопедагогічної спадщини. «З родини йде життя», «Без сім'ї немає щастя на землі» – твердять українські народні прислів'я та приказки. Такі ж твердження виражають афоризми й інших народів: «Сім'я – ключ до щастя».

Досить важливою в цьому контексті є думка В. О. Сухомлинського про виховання в дітей любові та поваги до своїх батьків, рідних, близьких людей. Любити батька, матір, дідуся, бабусю – це означає творити добро, приносити їм радість, робити конкретні хороші вчинки, в яких би виражалась турбота про них. З цього приводу педагог висловлює таку повчальну мудрість: набагато легше любити все людство, ніж зробити конкретну хорошу справу для рідної тобі людини – матері. Він домагався того, щоб в роки дитинства дитяче серце не раз стиснув біль від думки про те, що матері нелегко, що вона переживає тяжкі хвилини напруженої праці. Необхідно розкрити очі дитини на материнську працю, нехай кілька разів дитина встане разом з матір'ю – задовго до світанку, нехай піде з нею на ферму, побачить, як нелегко працювати – і в серці з'явиться співчуття. Відчуття серцем найдорожчої в світі людини – матері – є великою школою людяності, могутнім засобом облагородження.

На сучасному етапі розвитку України відповідно до означених демократичних орієнтацій важливо, щоб усі члени суспільства мали уявлення про права людини в громадянському суспільстві. У руслі вищезначеного важливим є донесення до свідомості дітей первинних уявлень про права кожної людини. Правовиховна робота з молодшими школярами має вирішувати цілий комплекс завдань громадянського виховання з формування уявлень про нашу державу, її закони, права і обов'язки людей, правила і норми їхнього співжиття в соціумі.

Спираючись на власний досвід, вчитель початкових класів Ковальчук Ірина Петрівна розробила такі ефективні методи і засоби формування громадянської компетентності, як:

- розгляд картин, що відображають знайомі для дітей життєві ситуації, які демонструють настрій, стани, поведінку дітей у довір'ї (тривогу, хвилювання, страхи, фізичний біль, образу) і реакцію старших людей або однолітків на ці стани самопочуття;
- читання художніх творів, зокрема народних казок, у яких замальовується певна ситуація, що втілює певний правовий зміст з наступним її обговоренням;
- вправи-практикуми: Нащо дітям права? Які обов'язки дітей? Чим відрізняються права дорослих і дітей? Що ти будеш робити, якщо ви

гратися у великій купі піску, вона обвалилася і засипала хлопчика?

- ігри-вправи на актуалізацію «Я»: Хто у нас в групі найвідповідальніший (працелюбність, сміливість)? Кому можна доручити важливу справу?

- ігри-вправи, в яких дітям пропонуються вирішення ситуацій з певним морально-правовим змістом;

- позитивна оцінка реальних проявів дітей, що відображає їхню громадянську спрямованість, чесність, гідність;

- конкурси на найкраще побажання, конкурс подарунків рідному місту, конкурси хвальків, чародіїв;

- дидактичні ігри: «Лото настроїв», «Підбери почуття», «Порівняй героїв казок» [5].

Усі ці методи доцільно використовувати на основі комплексного підходу до організації всіх видів діяльності.

Національне відродження України гостро ставить проблему громадянського виховання особистості і важливого значення в системі роботи освітніх закладів набувають історично-культурні, трудові, морально-етичні, природні цінності, які містить довкілля регіону, свідомою опорою на прогресивні традиції народної педагогіки, спадщину видатних педагогів та сучасні концептуальні засади громадянського виховання в Україні.

Сьогодні, в складний час девальвації духовних цінностей, втрати ідеалів, дефіциту патріотизму доцільно звернутися до педагогічних ідей і досвіду В. О. Сухомлинського, прислухатись до його мудрої поради «Займіться перспективою становлення Людини – громадянина» [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна національна програма «Освіта» – (Україна ХХІ століття).
2. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна» // Історія в школах України. – 2006.–№ 8.– С. 44.
3. Пометун О. Формування громадянської компетентності старшокласників засобами різних предметів [Електронний ресурс] / О. Пометун. – Режим доступу: http://www.civiced.org.ua/.../OP_article_UKR.doc].
4. Сухомлинський В. Розмова з молодим директором / Василь Сухомлинський // Вибрані твори в 5 томах. – Т. 4. – К. : Радянська школа. – 1977– С. 392–626.
5. Ковальчук І. П. Шляхи формування громадянської компетентності молодшого школяра в сучасній освіті крізь призму педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. [Електронний ресурс] / І. П. Ковальчук. – Режим доступу: www.yandex.ua/clck/jsredir].